

INVESTIGAR LES REESCRIPTURES: ELS PROJECTES SOBRE HIPERTEXTUALITATS EN LA LITERATURA CATALANA CONTEMPORÀNIA

Carme GREGORI SOLDEVILA
Universitat de València

Entre 2018 i 2024, un equip format per professors de la Universitat de València (Àngel Cano, Ferran Carbó, Josep Vicent Garcia Raffi, Carme Gregori, Xavier Hernández, Gonçal López-Pampló, Ramon X. Rosselló i Vicent Simbor) i per investigadors d'altres universitats catalanes i estrangeres (Francesco Ardolino (UB), Marta López Vilar (UCM), Alfons Gregori (Universitat Adam Mickiewick), Antoni Maestre (UA), Jordi Malé (UdL), Lluís Quintana (UAB), Magí Sunyer (URV), Mònica Güell (Université Paris-Sorbonne), Veronica Orazi (Università degli Studi di Torino), Patrizio Rigobon (Università Ca'Foscari) i Pere Rosselló Bover (UIB)) hem tirat endavant els projectes de recerca *La literatura de segundo grado: las relaciones hipertextuales en la literatura catalana desde el «Modernisme» hasta 1939*, FFI2017-86542-P, del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades, i el projecte *Les relacions hipertextuals en la literatura catalana (1939-1983)*, CIAICO/2021/143, de la Direcció General de Ciència i Investigació de la Generalitat Valenciana, amb qui signa aquesta presentació com a Investigadora principal.

El punt de partida d'aquests projectes de recerca dedicats específicament a l'estudi de les hipertextualitats en la literatura catalana contemporània es remunta a dos projectes previs centrats en la investigació de la ironia durant el mateix període, desenvolupats entre 2010 i 2016, sota la direcció de Vicent Simbor.¹ L'anàlisi de la diversitat de formes que pot adoptar la ironia literària ens va permetre distingir entre ironies textuais, ironies metaficcionalis i ironies hipertextuals. Aquestes darreres, segons la proposta de Gérard Genette (1982) que vam adoptar com a referència teòrica, funcionen com una modalitat de transformació o d'imitació, de règim lúdic, mitjançant la qual un text B o hipertext reelabora

1. Amb un equip format pels professors de la Universitat de València Ferran Carbó, Ramon X. Rosselló, Carme Gregori, Gonçal López-Pampló i Àngel Cano, més altres professors de diferents universitats catalanes i estrangeres: Francesco Ardolino (UB), Jordi Malé (UdL), Magí Sunyer (URV), Brad Epps (University of Cambridge), Mònica Güell (Université Paris-Sorbonne), Patrizio Rigobon (Università Ca'Foscari) i Eberhard Geisler (Johannes Gutenberg Universität)

intencionadament un text A o hipotext. Si l'hipotext és una obra concreta, estem al davant de la paròdia, en el sentit concret i restringit que li atorga Genette, i la relació que s'estableix amb l'hipertext és de transformació simple; en canvi, quan l'hipotext és un gènere, la relació és de transformació indirecta o imitació i rep el nom de pastitx.

1. EL MARC TEÒRIC DE LA HIPERTEXTUALITAT

La hipertextualitat és un aspecte universal de la literarietat (Genette 1982: 16) perquè no hi ha cap obra literària que, en un cert grau i segons les interpretacions, no n'evoque una altra i, en aquest sentit, totes les obres es poden entendre com una forma de reescriptura o com a obres hipertextuals. És la memòria literària de la qual parla T. Samoyault (2001: 21), que fa present la biblioteca dels autors de manera vertical i en mostra l'ascendència. En múltiples ocasions, el rastreig i anàlisi de la genealogia i dels models i influències dels textos literaris s'ha dut a terme des d'aquesta convicció, tan àmplia com teòricament inaprehensible, i ha desembocat en constatacions més o menys definides, descrites habitualment sense comptar amb un aparell conceptual que presente sense ambigüitats i de la forma més estable i unívoca possible els resultats. D'altra banda, el fet de no establir límits clars per al fenomen hipertextual ha contribuït a diluir aquestes relacions dins del camp general de la literatura, amb la consegüent pèrdua de sentit i de valor.

Els avenços teòrics en l'estudi de les relacions que les obres literàries estableixen amb la tradició en la qual s'inscriuen —unes relacions sense les quals la comunicació literària i l'existència mateixa de les obres serien inconcebibles— han permès delimitar, fixar i analitzar d'una manera operativa els casos en els quals aquestes relacions tenen un pes específic significatiu en la proposta, és a dir, aquells que mantenen un deute inequívoc i essencial amb textos, gèneres, anteriors. En aquest sentit, la proposta de Genette planteja que la hipertextualitat és un tipus de relació de derivació, mitjançant la qual un text (hipertext) deriva d'un text anterior (hipotext) per transformació simple o per transformació indirecta o imitació; a més, afegeix explícitament que aquesta derivació ha de ser massiva i, d'alguna manera, declarada, de manera que l'anàlisi de la hipertextualitat no depenga únicament del criteri interpretatiu del lector. Una altra de les virtuts del model establert per Genette és la divisió en sis categories dels casos d'hipertextualitat, com a resultat de combinar dos tipus de relacions (transformació i imitació) i tres tipus de règims o funcions (seriós, satíric, lúdic). D'aquesta manera, categories que comptaven amb una llarga trajectòria crítica, com la paròdia i el pastitx, s'inscriuen dins d'un marc general de relacions que no sols posa en relleu el seu caràcter lúdic o irònic, sinó també la seua condició de transformacions o imitacions de textos, estils o gèneres precedents. La proposta de Genette desenvolupa els elements per a l'anàlisi de la principal de les relacions hipertextuals, la transposició o transformació seriosa, però igualment té el mèrit de renovar la consideració i el sentit de la paròdia, el pastitx, el travestiment i la imitació satírica o *charge*, molt deteriorats per l'ús com a etiquetes aplicades a productes d'escàs valor literari, que s'interpreten en moltes ocasions com a simples caricatures.

Si bé Genette proposa distingir entre les relacions hipertextuals i les intertextuals, reservant, com ja hem advertit, el primer terme per a les relacions que funcionen per derivació, existeixen altres línies d'investigació que inclouen aquestes pràctiques dins del camp general de la intertextualitat. En molts casos, les aportacions realitzades per aquests autors resulten de gran interès per a matisar i complementar la proposta de Genette. Així, per exemple, la distinció de M. Riffaterre (1984) entre «intertextualitat aleatòria» i «intertextualitat determinada» o la inclusió del concepte de l'«interpretant» en un triangle conformat amb el text i l'intertext (Riffaterre 1979: 146), les diferents concepcions de la intertextualitat, derivades de les convencions culturals dominants (afirmativa, negativa, invertida i relativista), d'H. F. Plett (1991), el concepte d'«intertitularitat» enunciat per W. Karrer (1991) o el d'«interfiguralitat», de W. G. Müller (1991), o els estudis de W. Wolf (2002, 2011) o I. Rajewski (2005) en el camp de la intermedialitat, un marc teòric específic des del qual afrontar l'anàlisi de les relacions entre la literatura i les arts plàstiques o la música. En l'àmbit de la hipertextualitat o intertextualitat irònica, l'estudi de la paròdia i del pastitx també ha produït una interessant línia d'anàlisi per part d'autores anglosaxones, com Linda Hutcheon, Margaret A. Rose i Michele Hannoosh.

En el disseny dels projectes dedicats a la hipertextualitat en la literatura catalana contemporània, vam decidir continuar la línia de treball oberta amb les hipertextualitats iròniques, eixamplant-ne l'abast pel cantó de la hipertextualitat per a incloure com a objectes d'estudi els altres règims i relacions hipertextuals: la transformació seriosa o transposició, sobretot, però també la imitació seriosa o *forgerie*, la transformació satírica o travestiment i la imitació satírica o *charge* (Genette 1982: 37). El marc teòric adoptat permet catalogar i interpretar la literatura de segon grau d'una manera més estricta i funcional, a partir de models d'anàlisi coherents i compartits, sense recórrer a termes, tan imprecisos com habituals, com «influències» o «recreacions», amb l'avantatge d'assegurar l'homologació terminològica i conceptual dels resultats de la recerca i d'establir criteris fiables de comparació entre obres, autors, moviments estètics o èpoques.

2. ELS RESULTATS DE LA RECERCA

En *Escriure és reescriure. Anàlisi i testimonis en la literatura actual* (2023), a càrrec de F. Ardolino, C. Gregori, G. López-Pampló i Pere Rosselló-Bover, hem analitzat, a partir de les respostes a un qüestionari contestat per una trentena d'escriptores i escriptors, els hàbits i pràctiques de reescriptura d'una bona mostra dels autors actuals, dividits en quatre fases: abans de començar a escriure, durant el procés d'escriptura, durant el procés d'edició i després de la publicació de l'obra original. L'estudi i el qüestionari aporten informació rellevant sobre aspectes com la gènesi de l'obra, les tècniques de composició, el treball editorial, la revisió de llibres ja editats, l'autotraducció o les adaptacions a altres mitjans, i permeten obtenir una visió panoràmica de les múltiples derivacions de la reescriptura o escriptura hipertextual.

En la resta de treballs, la investigació sobre les relacions hipertextuals en la literatura catalana contemporània s'ha estructurat en diferents seccions. Una primera línia de treball ha estat l'estudi de la recreació de mites i de llegendes, que va donar lloc a la publicació del volum col·lectiu, editat per C. Gregori i R. X. Rosselló, *L'empremta del mite en la literatura del primer terç del segle XX* (2018), amb anàlisis de mites clàssics (Penèlope, Prometeu, Ulisses, Níobe, Fedra, la femme fatale, Psique i Eros evolucionats en la llegenda de la Bella i la Bèstia), mites bíblics (mitologia satànica, Adam i Eva) i mites populars (les faules d'Isop, Blancaflor i el Mal Caçador) en autors com Salvat-Papasseit, Josep Carner, Alfons Maseras, Carles Riba, Joan Maragall, Llorenç Villalonga, Prudenci Bertrana, Diego Ruiz, Pere Calders, Joan Santamaria, Carles Soldevila, Francesc Trabal, Santiago Rusiñol, Adrià Gual i Josep Maria de Sagarra. En altres publicacions, hem ampliat l'estudi de les transformacions literàries de mites i llegendes a les reelaboracions de Tàntal en Miquel Llor, Antígona en Josep M. Muñoz Pujol, Silè en Pere Coromines, Prometeu en Eugeni d'Ors, els mites bíblics en Pedrolo, la Ventafocs en Folch i Torres i en Carles Soldevila i les llegendes mexicanes en Roure-Torent.

L'anàlisi de les reescriptures dels propis textos per part de l'autor mateix ha conformat un segon camp d'estudi, a la qual vam dedicar el dossier monogràfic del número 32 de la revista *Catalonia* (2023) «Versions d'autor, una reescriptura personal», amb articles d'Àngel Cano sobre Josep Pla, Carme Gregori sobre Llorenç Villalonga, Xavier Hernández sobre Quim Monzó, Gonçal López-Pampló sobre Joan Fuster, Pere Rosselló Bover sobre Miquel Bauçà i Vicent Simbor sobre M. Aurèlia Capmany. En aquesta mateixa línia, vam organitzar a València, en desembre de 2022, en col·laboració amb el grup de recerca liderat per Marcel Ortín, de la Universitat Pompeu Fabra, la *Jornada Traduccions, revisions, compilacions: les reescriptures d'autor*, amb una atenció preferent a les revisions dels autors, incloent-hi transformacions, en principi, formals, com la traducció i l'autotraducció, un tema al qual hem dedicat altres treballs sobre autors com Carme Riera o Jordi Sarsanedas, entre altres.

La recreació hipertextual de gèneres i d'obres singulars ha estat, probablement, l'enfocament privilegiat, a causa de l'amplitud del seu abast i de les considerables possibilitats d'anàlisi que ofereix. Els nostres estudis han indagat en les relacions entre Maragall i Salvat-Papasseit o Guillem Viladot, el Quixot i Puig i Ferrer o Pere Coromines, els *Glosaris* d'Eugeni d'Ors i Carles Salvador, el *Tirant lo Blanch* i M. Aurèlia Capmany, Robinson Crusoe i Joan Cavallé, Josep Vallverdú o Vicenç Pagès Jordà, Georges B. Shaw i Joan Oliver, l'*Odissea* i Carles Riba, els novel·listes anglesos i Sebastià Juan Arbó o l'oda en Vicent Andrés Estellés, per posar-ne només uns exemples.

Per últim, a través de l'estudi de la intermedialitat hem obert la perspectiva hipertextual, incloent-hi com a objecte d'estudi les relacions entre la literatura i les altres arts o mitjans d'expressió artística, com la música, les arts plàstiques i el cinema. Hi vam dedicar la *Jornada Intermedialitat i transmodalització en la literatura contemporània* (Universitat de València, 2023), amb Kurt Hahn, Teresa M. Sala i Manuel Baixauli com a convidats i les aportacions de Ferran Carbó sobre Joan Vinyoli, Josep Vicent Garcia Raffi sobre el *Tirant lo Blanch* de M. Aurèlia Capmany i Josep M. Forn, Carme Gregori sobre les proses d'art de Jordi Sarsanedas, Xavier Hernández sobre les referències musicals en literatura, Gonçal López-Pampló sobre Antoni Tàpies, Jordi Malé sobre Marià Ma-

ment i Ramon X. Rosselló sobre la música en el teatre independent valencià. El conjunt de les contribucions a la Jornada veurà la llum en forma de llibre, publicat per l'Editorial Reichenberger. Altres publicacions o contribucions a jornades científiques que s'ocupen de les anàlisis intermedials han tractat els vincles entre Màrius Torres i la música de Schumann, el jazz en la poesia de Joan Margarit, els poemes musicals de Joan Fuster o la relació de Víctor Català amb el cinema.

En 2019, vam celebrar a la Universitat de València el «Congrés Internacional Reescriptures literàries: la hipertextualitat en les literatures occidentals (1900-1939)», amb ponències i comunicacions sobre el tema en les literatures francesa, nord-americana, portuguesa, italiana, grega i espanyola, que permetien posar en un context internacional les investigacions sobre hipertextualitats en la literatura catalana i obrir-se a noves aportacions metodològiques. Les contribucions presentades al congrés van ser publicades en el volum *Reescriptures literàries. La hipertextualitat en les literatures occidentals (1900-1939)*, a càrrec de Carme Gregori, Gonçal López-Pampló i Jordi Malé.

Un altre llibre col·lectiu amb la hipertextualitat com a tema dominant és *La mirada retornada. Estudis de literatura catalana contemporània en homenatge a Vicent Simbor*, amb Ferran Carbó, Ramon X. Rosselló i Josep Massot i Muntaner com a editors, i capítols de Francesco Ardolino, Àngel Cano, Ferran Carbó, Josep Vicent Garcia Raffi, Alfons Gregori, Carme Gregori, Gonçal López-Pampló, Jordi Malé, Veronica Orazi, Lluís Quintana, Patrizio Rigobon, Ramon X. Rosselló i Magí Sunyer, a banda d'altres autors no pertanyents als equips dels projectes.

La *Rivista Italiana di Studi Catalani* va acollir en 2020 el monogràfic «Escriptures hipertextuals (1900-1939)», amb articles d'Àngel Cano sobre Josep Carner, Carme Gregori sobre Víctor Català, Gonçal López-Pampló sobre Irene Polo, Jordi Malé sobre Carles Riba i Lluís Quintana sobre Josep Pla. D'altra banda, el dossier de la revista *Studia Romanica Posnaniensia*, «En la xarxa del temps: l'aspecte diacrònic en l'estudi de la llengua i la literatura catalanes» (2021), va incorporar un total de cinc articles de membres del nostre grup dedicats a la hipertextualitat i la intermedialitat: traducció i reescriptura en Maragall, a càrrec de Francesco Ardolino, la música de Schubert en Màrius Torres, per Ferran Carbó, la relació entre les *Histoires naturelles* de Jules Renard i el *Bestiari* de Pere Quart, per Jordi Malé, les hipertextualitats bíbliques en la Judit de Josep M. de Sagarra, per Ramon X. Rosselló i l'article de Veronica Orazi sobre l'adaptació teatral catalana d'una obra d'Arniches. En aquests moments, el grup prepara tres monogràfics més vinculats al projecte: en la revista estoniana *Interlitteraria*, en *Quaderns de Filologia. Estudis literaris*, tots dos d'aparició prevista en 2024, i per a la *Revista Chilena de Literatura*, que es publicarà en 2025. Així mateix, hi ha previst tancar el projecte actualment en marxa amb la celebració d'un simposi en 2024, en el qual tindran una especial rellevància les hipertextualitats derivades del context de dictadura, és a dir, de l'exili i de la censura.

3. BALANÇ PROVISIONAL

La investigació de les relacions hipertextuals en la literatura catalana contemporània s'ha revelat com una perspectiva útil i productiva que ha permès analitzar un ampli conjunt d'obres a la llum de la seua genealogia o de la seua història textual. La hipertextualitat, com una de les formes que adopta la memòria literària, permet observar la biblioteca dels autors i, alhora, com un efecte de lectura, ajuda a interpretar les obres a partir dels bagatges culturals compartits.

Indagar en la diversitat de formes de les reescriptures, de la mà del marc teòric que ens ha servit de base i referència, ha fet possible passar dels conceptes bàsics a una graella de pràctiques específiques, incloent-hi matisos i casos singulars, a partir dels quals hem pogut reflexionar sobre la literatura contemporània com a sistema de comunicació, com a sistema de signes, com a objecte estètic, històric i social.

Hem prestat atenció a les hipertextualitats que es produeixen tot al llarg del procés de creació i existència d'una obra: des de la concepció fins a les revisions o transformacions posteriors a l'edició original, passant per les vicissituds de l'escriptura o de la intervenció editorial. Entre les reescriptures formals, hem estudiat traduccions i autotraduccions, però també les versions d'autor, que poden respondre a finalitats diverses, tant purament estilístiques com de contingut. L'anàlisi de les relacions d'imitació ha servit per a entendre els vincles entre les obres concretes i els gèneres o tipologies de textos: amb intenció seriosa o irònica, la repetició d'uns models genèrics o d'uns estereotips garanteix la comunicació literària, alhora que estableix unes línies de tensió entre allò conegut i els canvis que en renoven la percepció. Les transformacions semàntiques són, segurament, el camp més extens i de major interès literari. Si, com observa l'Eclesiastés, no hi ha res de nou sota el sol, la revisitació continuada de la tradició és l'única forma de crear i de renovar el valor i el sentit de la història cultural.

4. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ARDOLINO, Francesco / GREGORI, Carme / LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal / ROSSELLÓ BOVER, Pere (2023): *Escriure és reescriure. Anàlisi i testimonis en la literatura actual*. València: Tirant Humanidades.

CARBÓ, Ferran / ROSSELLÓ, Ramon X. / MASSOT I MUNTANER, Josep (eds.) (2021): *La mirada retornada. Estudis de literatura catalana contemporània en homenatge a Vicent Simbor*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GENETTE, Gérard (1982): *Palimpsestes. La littérature au second degré*. París: Éditions du Seuil.

GREGORI, Carme (ed.) (2020): «Escriptures hipertextuals (1900-1936)», *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 10, p. 110-201.

GREGORI, Carme (ed.) (2023): «Versions d'autor: una reescriptura personal», *Catalonia*, 32.

- GREGORI, Carme / LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal / MALÉ, Jordi (eds.) (2020): *Reescriptures literàries. La hipertextualitat en les literatures occidentals (1900-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GREGORI, Carme / ROSSELLÓ, Ramon X. (eds.) (2018): *L'empremta del mite en la literatura del primer terç del segle XX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- HERNÁNDEZ, Xavier / LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal (eds.) (2024): *En altres paraules. Intermedialitat en la literatura catalana contemporània*. Kassel: Edition Reichenberger.
- KARRER, Wolfgang (1991): «Titles and Mottoes as Intertextual Devices», dins PLETT, H. F. (ed.): *Intertextuality*. Berlín / Nova York: Walter De Gruyter, p. 122-134.
- MÜLLER, W. G. (1991): «Interfiguralität. A Study on the Interdependence of Literary Figures», dins PLETT, H. F. (ed.): *Intertextuality*. Berlín / Nova York: Walter De Gruyter, p. 101-121.
- PLETT, H. F. (1991): «Intertextualities», dins PLETT, H. F. (ed.): *Intertextuality*. Berlín / Nova York: Walter De Gruyter, p. 3-29.
- RAJEWSKY, Irina O. (2005): «Intermediality, intertextuality, and remediation: A Literary perspective on intermediality», *Intermedialités*, 6, p. 43-64.
- RIFFATERRE, Michael (1979): «Sémiotique intertextuelle: l'interprétant», *Revue d'esthétique*, 1-2, p. 128-150.
- RIFFATERRE, Michael (1984): «Intertextual Representation: On Mimesis as Interpretative Discourse», *Critical Enquiry*, XI, p. 141-162.
- SAMOYAUULT, Tiphaine (2001): *L'intertextualité. Mémoire de la littérature*. París: Armand Colin.
- WOLF, Werner (2002): «Intermediality Revisited. Reflections on Word and Music Relations in the Context of a General Typologie of Intermediality», dins LODATO, Suzanne M. / ASPDEN, Suzanne / BERNHART, Walter (eds.): *Word and Music Studies*. Leiden / Amsterdam: Brill-Rodopi, p. 13-34.
- WOLF, Werner (2015): «Literature and Music: Theory», dins RIPPL, Gabriele (ed.): *Handbook of Intermediality: Literature- Image- Sound- Music*. Berlín / Boston: De Gruyter, p. 459-474.